व्याकरणम्

मुखं व्याकरणं स्मृतम्

- छन्दः पादौ तु वेदस्य हस्तौ कल्पोऽथ पठ्यते ।
  ज्योतिषामयनं चक्षुर्निरुक्तं श्रोत्रमुच्यते ॥
  शिक्षा घ्राणं तु वेदस्य मुखं व्याकरणं स्मृतम् ।
  तस्मात् साङ्गमधीत्यैव ब्रह्मलोके महीयते ॥

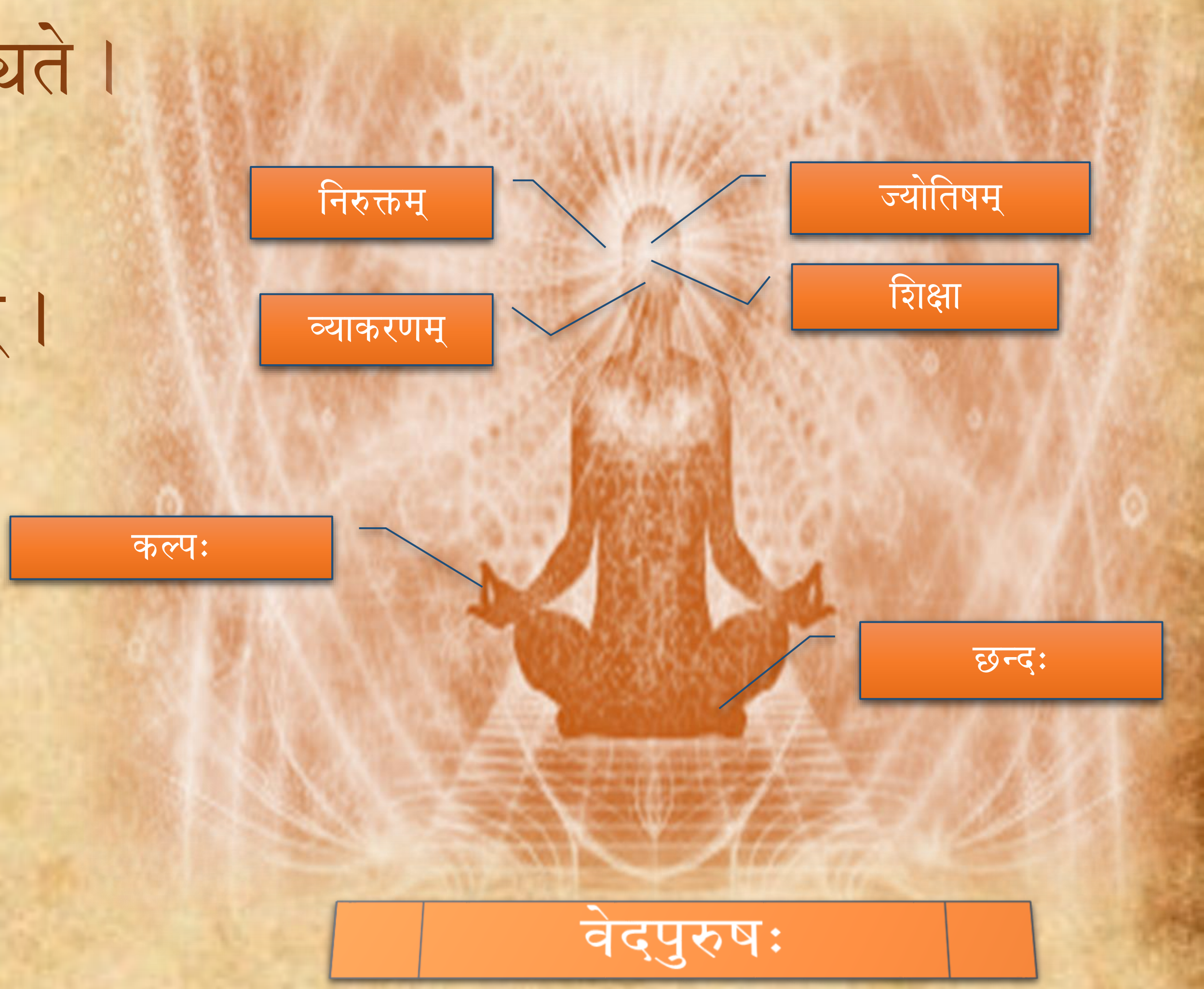

व्याकरणस्य प्रयोजनम्

- रक्षोहागमलघ्वसन्देहाः प्रयोजनम् । (पतञ्जलिः)
- वेदस्य रक्षा – ऊहः - आगमः – लघुः – असन्देहः इत्येतदर्थं व्याकरणम् ।
- एकः शब्दः सम्यग्ज्ञातः शास्त्रान्वितः सुप्रयुक्तः स्वर्गे लोके च कामधुग् भवति । (पतञ्जलिः)

व्याकरणस्य व्युत्पत्तिः

- वि – आङ् - √कृ + ल्युट् = व्याकरणम्
- व्याक्रियन्ते व्युत्पाद्यन्ते प्रकृति-प्रत्ययादिभिः साधुशब्दाः अनेन इति व्याकरणम् ।

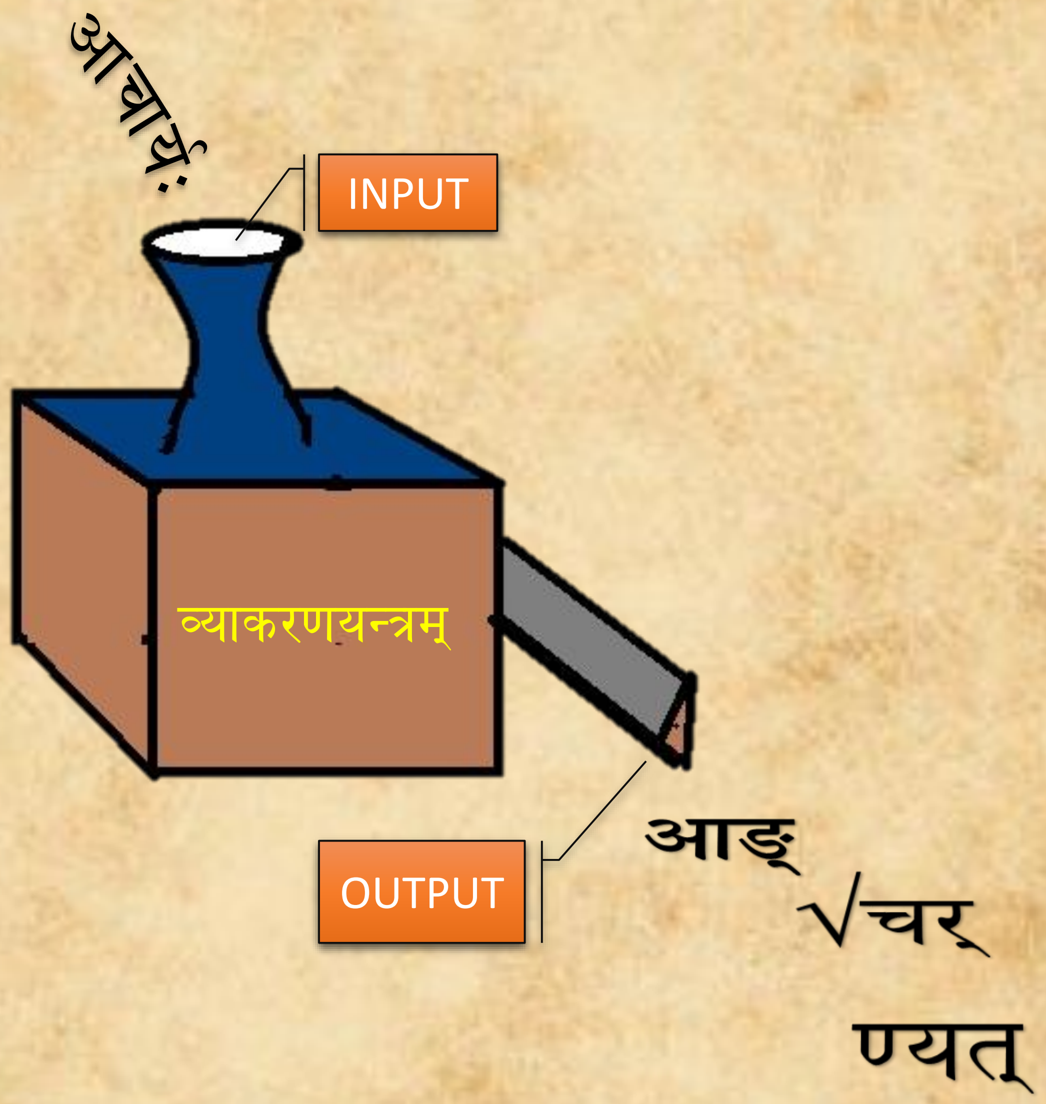

व्याकरणस्य आदि प्रणेता महेश्वरः

ब्रह्मा → वृहस्पतिः → इन्द्रः → भरद्वाजः → ऋषयः

- समुद्रवद् व्याकरणं महेश्वरे तदर्द्ध कुम्भोद्धरणं बृहस्पतौ ।
  तद्भागधेयाञ्च शतं पुरन्दरे कुशाग्रविन्दुत्पतितं हि पाणिनौ ॥

* स्फोटायनः, गालवः, आपिशलिः, गार्ग्यः, शाकटायनः, शाकपूर्णिः

ॐ शिवम्